

نخبگان علمی و فناوری‌های نوین به مثابه منابع قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران امیرعلی کتابی^۱

چکیده

قدرت نرم، به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی قدرت ملی در عصر دانایی محور، نقش تعیین‌کننده‌ای در ارتقاء جایگاه کشورها در نظام بین‌الملل ایفا می‌کند. در این چارچوب، علم، فناوری و نخبگان علمی به‌عنوان منابع راهبردی قدرت نرم، می‌توانند موجب افزایش جذابیت، مشروعیت و نفوذ معنوی کشورها شوند. جمهوری اسلامی ایران، با تمرکز بر تولید علم، تربیت نخبگان، و توسعه فناوری‌های نوین در حوزه‌هایی چون نانو، زیست‌فناوری، هوافضا و شرکت‌های دانش‌بنیان، ظرفیت‌هایی برای تقویت قدرت نرم خود ایجاد کرده است. این مقاله با بهره‌گیری از نظریه قدرت نرم جوزف نای، نظریه سرمایه نمادین پیر بوردیو، و چارچوب دیپلماسی علمی، به تحلیل نقش نخبگان علمی و فناوری‌های نوین در ارتقاء تصویر بین‌المللی ایران می‌پردازد. روش تحقیق کیفی و مبتنی بر تحلیل اسنادی است و داده‌ها از منابع علمی، گزارش‌های رسمی، و پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر گردآوری شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که نخبگان علمی ایران، با تولید دانش بومی، تعاملات علمی بین‌المللی، و حضور در مجامع علمی جهانی، می‌توانند به‌عنوان سفیران غیررسمی قدرت نرم عمل کنند. آنان با ایفای نقش در روایت‌گری علمی، الگوسازی فرهنگی-تمدنی، و توسعه اقتصاد دانش‌بنیان، ظرفیت‌هایی برای تصویرسازی مثبت از ایران در سطح منطقه‌ای و جهانی فراهم می‌کنند. با این حال، تحقق این نقش‌ها مشروط به رفع چالش‌هایی چون مهاجرت نخبگان، ضعف در روایت‌گری رسانه‌ای، فقدان سیاست منسجم در دیپلماسی علمی، و گسست میان نخبگان و سیاست‌گذاران است.

کلیدواژه‌ها: قدرت نرم، دیپلماسی علمی، نخبگان، فناوری نوین، جمهوری اسلامی ایران.

۳۹

دوره ۱۴، شماره ۴، پیاپی ۳۹
زمستان ۱۴۰۳

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۱۰/۲۰
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۱۲/۲۵
صص: ۲۳-۷

شابا چاپی: ۵۵۸۰-۲۲۲۲

رتبه علمی

ب

پورسنا صحت‌کواهی در:
JOURNALS.MSRT.IR

۱. استادیار گروه معارف اسلامی دانشکده الهیات و ادیان دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

مقدمه

در عصر تحولات ژرف در نظام بین‌الملل، قدرت دیگر صرفاً در قالب ابزارهای سخت‌افزاری مانند نیروی نظامی یا ظرفیت اقتصادی تعریف نمی‌شود، بلکه مؤلفه‌های نرم‌افزاری مانند فرهنگ، ارزش‌ها، و دانش نیز به‌عنوان منابع مؤثر قدرت شناخته می‌شوند. این تحول مفهومی، به‌ویژه پس از طرح نظریه «قدرت نرم» توسط جوزف نای، موجب شد تا کشورها در کنار توسعه نظامی و اقتصادی، به سرمایه‌گذاری در حوزه‌های فرهنگی، علمی و فناورانه نیز توجه ویژه‌ای داشته باشند.

قدرت نرم، به‌طور خاص، به توانایی یک کشور در جذب، اقناع و تأثیرگذاری غیرمستقیم بر دیگران از طریق منابعی چون فرهنگ، ارزش‌های سیاسی و اجتماعی، و دستاوردهای علمی اشاره دارد. در این میان، علم و فناوری به‌عنوان نمادهای پیشرفت، استقلال، و توانمندی ملی، نقش مهمی در ارتقاء تصویر بین‌المللی کشورها ایفا می‌کنند. کشورهایی که بتوانند در عرصه تولید علم، نوآوری فناورانه، و تربیت نخبگان علمی موفق عمل کنند، قادر خواهند بود بدون توسل به زور، نفوذ معنوی و اعتبار جهانی خود را افزایش دهند (موسوی، چهارآزاد، ۱۴۰۳).

جمهوری اسلامی ایران، با تکیه بر گفتمان استقلال‌طلبی، عدالت‌خواهی، و مقاومت در برابر سلطه، تلاش کرده است تا در کنار مؤلفه‌های فرهنگی و ارزشی، از ظرفیت‌های علمی و فناورانه نیز برای تقویت قدرت نرم خود بهره‌گیری کند. طی دو دهه اخیر، ایران در حوزه‌هایی چون نانو فناوری، سلول‌های بنیادی، هوافضا، و هوش مصنوعی پیشرفت‌هایی چشمگیر داشته است. این پیشرفت‌ها نه تنها در حل مسائل داخلی مؤثر بوده‌اند، بلکه می‌توانند به‌عنوان منابعی برای تولید جذابیت، اعتبار و اعتماد در سطح منطقه‌ای و جهانی عمل کنند.

در این میان، نخبگان علمی به‌عنوان حاملان دانش، تولیدکنندگان فناوری، و نمایندگان علمی کشور در مجامع بین‌المللی، نقش کلیدی در تبدیل ظرفیت‌های علمی به قدرت نرم ایفا می‌کنند. آنان می‌توانند با روایت‌گری علمی، تعاملات پژوهشی، و الگوسازی برای نسل جوان، تصویر مثبتی از ایران ارائه دهند و به‌عنوان سفیران قدرت نرم عمل کنند. با این حال، چالش‌هایی چون تحریم‌های علمی، مهاجرت نخبگان، ضعف در روایت‌گری رسانه‌ای، و نبود سیاست منسجم در دیپلماسی علمی، مانع از تحقق کامل این ظرفیت‌ها شده‌اند.

این مقاله با هدف تحلیل نقش نخبگان علمی و فناوری‌های نوین در تقویت قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران، تلاش می‌کند با بهره‌گیری از چارچوب نظری قدرت نرم جوزف نای،^۱ دیپلماسی علمی،^۲ و سرمایه نمادین بوردیو،^۳ به بررسی ظرفیت‌ها، چالش‌ها و راهکارهای ارتقاء قدرت نرم علمی ایران بپردازد. تمرکز مقاله بر آن است که چگونه می‌توان از علم و نخبگان به‌عنوان ابزارهایی برای نفوذ معنوی، ارتقاء تصویر بین‌المللی، و تحقق اهداف راهبردی نظام بهره گرفت.

مبانی نظری:

نظریه قدرت نرم

جوزف نای، استاد دانشگاه هاروارد و از بنیان‌گذاران نظریه نئولیبرالی روابط بین‌الملل، در دهه ۱۹۹۰ مفهوم «قدرت نرم» را در واکنش به محدودیت‌های نظریه‌های واقع‌گرایانه مطرح کرد (Nye, 1990). او معتقد بود که در جهان پساجنگ سرد، قدرت دیگر صرفاً در قالب ابزارهای سخت (نظامی، اقتصادی) تعریف نمی‌شود، بلکه توانایی کشورها در شکل‌دهی به ترجیحات، باورها و رفتار دیگران از طریق جذابیت و اقتناع نیز نوعی قدرت مؤثر است. نای در کتاب خود «قدرت نرم» را چنین تعریف می‌کند: «توانایی جذب دیگران و شکل دادن به ترجیحات آنان بدون اجبار یا تطمیع، بلکه از طریق جذابیت منابع فرهنگی، ارزشی و سیاسی».

این تعریف، قدرت نرم را به‌عنوان ابزاری برای نفوذ غیرمستقیم و پایدار معرفی می‌کند که برخلاف قدرت سخت، موجب مقاومت کمتر و پذیرش بیشتر می‌شود. نای سه منبع اصلی برای قدرت نرم کشورها معرفی می‌کند: فرهنگ: سبک زندگی، هنر، زبان، موسیقی، و ارزش‌های فرهنگی که برای دیگران جذاب است همانند: سینما، موسیقی، غذا، دانشگاه‌ها.

ارزش‌های سیاسی: مشروعیت، عدالت، استقلال، و رفتار اخلاقی در سیاست داخلی که نمونه کاربردی آن می‌شود: مردم‌سالاری، شفافیت، عدالت اجتماعی

1 - Joseph Nye

2 - Science Diplomacy

3 - Pierre Bourdieu

4 - *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (2004)

سیاست‌های خارجی: رفتار سازنده، تعاملات صلح‌آمیز، و احترام به دیگران در عرصه بین‌المللی که آنرا می‌توان در دیپلماسی عمومی، کمک‌های بشردوستانه، میانجی‌گری صلح مشاهده کرد. (سعیدی و مقدم فر، ۱۳۹۳)

نای تأکید دارد که قدرت نرم زمانی مؤثر است که سیاست‌های داخلی و خارجی کشور با ارزش‌های اعلام‌شده آن همخوانی داشته باشند؛ در غیر این صورت، جذابیت آن کشور کاهش می‌یابد و قدرت نرم آن تضعیف می‌شود.

جوزف نای اگر چه در آثار اولیه‌اش تمرکز بیشتری بر فرهنگ و سیاست داشت، اما در آثار بعدی و مصاحبه‌هایش به نقش فزاینده علم و فناوری در تولید قدرت نرم اشاره کرد. در جهان امروز، پیشرفت علمی و نوآوری فناورانه به‌عنوان نمادهای توسعه، استقلال و توانمندی ملی، می‌تواند جذابیت و اعتبار بین‌المللی کشورها را افزایش دهند.

علم و فناوری در سه سطح به قدرت نرم مرتبط می‌شوند:

فرهنگ علمی: تولید دانش و نوآوری به‌عنوان بخشی از هویت ملی

ارزش‌های علمی: استقلال علمی، عدالت در دسترسی به فناوری، اخلاق علمی

سیاست‌های علمی خارجی: دیپلماسی علمی، صادرات فناوری، تعاملات پژوهشی بین‌المللی

در مقاله حاضر، نظریه قدرت نرم جوزف نای به‌عنوان چارچوب مفهومی اصلی به‌کار گرفته می‌شود تا نشان دهد چگونه نخبگان علمی و فناوری‌های نوین می‌توانند به‌عنوان منابعی برای جذب، اقناع و ارتقاء تصویر بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران عمل کنند. پیشرفت‌های علمی ایران در حوزه‌هایی چون نانو، پزشکی، هوافضا، و هوش مصنوعی، در صورتی که به‌درستی روایت و عرضه شوند، می‌توانند به‌عنوان ابزارهایی برای نفوذ نرم در منطقه و جهان ایفای نقش کنند.

نخبگان علمی، با حضور در مجامع بین‌المللی، تولید دانش بومی، و الگوسازی برای نسل جوان، می‌توانند تصویر مثبتی از ایران ارائه دهند و به‌عنوان سفیران قدرت نرم عمل کنند. این نقش، در چارچوب نظری نای، بخشی از سیاست خارجی غیررسمی کشور محسوب می‌شود که می‌تواند مکمل دیپلماسی رسمی باشد. البته باید این نکته را هم ذکر نمود که برخی متقدمان، قدرت نرم را مفهومی مبهم، غیرقابل سنجش، و وابسته به زمینه فرهنگی می‌دانند. همچنین، در عمل، مرز میان قدرت نرم و تبلیغات دولتی یا

قدرت سخت گاه مبهم می‌شود. نای در پاسخ به این نقدها، مفهوم «قدرت هوشمند» را مطرح کرد که ترکیبی از قدرت سخت و نرم است و بر استفاده متوازن و هوشمندانه از هر دو نوع قدرت تأکید دارد.

دیپلماسی علمی

به معنای استفاده راهبردی از علم و فناوری برای تقویت روابط بین‌المللی، حل منازعات، و ارتقاء تصویر کشور در جهان است. (محمدی دوستدار، ۱۳۹۲ ص ۲۸) این دیپلماسی می‌تواند مکمل دیپلماسی رسمی باشد و نقش مهمی در تولید قدرت نرم ایفا کند.

مفهوم سنتی دیپلماسی هدایت روابط خارجی میان کشورها از طریق فعالیت‌ها و روش‌های رسمی سیاسی است و در نگاه‌های جدیدتر دیپلماسی عبارت است از روندی کلی که در آن کشورها تلاش می‌کنند با یکدیگر ارتباط داشته باشند و یکدیگر را تحت تأثیر قرار دهند (Pearson and Rochester,; Papadopoulos, 1982). مفهوم دیپلماسی علمی نیز در ادبیات مربوط به سیاست‌گذاری علم و فناوری و نیز در حیطه دیپلماسی عمومی رواج فزاینده‌ای یافته است و مفهوم دیپلمات علمی نیز بر همین اساس مطرح شده است (Cyranoski, 2010). با اینکه از نظر ارائه تعریفی جامع و مانع هنوز دیپلماسی علمی مفهوم قابل بحثی دارد، در مجموع می‌توان آن را در چارچوب وسیع‌تر قدرت نرم تحلیل کرد (Copeland, 2011; Hsu, 2011) و آن را به تعبیر یکی از شرکت‌کنندگان در همایش دیپلماسی علمی برگزار شده توسط انجمن سلطنتی انگلستان در سال ۲۰۰۹ "روش استفاده از هویج به جای چماق" دانست (Dickson, 2010).

دیپلماسی علمی مفهومی نوین در روابط بین‌الملل است که به استفاده از علم و فناوری به‌عنوان ابزار تعاملات سیاسی، فرهنگی و اقتصادی میان کشورها اشاره دارد. این مفهوم در پاسخ به چالش‌های جهانی مانند تغییرات اقلیمی، بیماری‌های واگیر، بحران انرژی، و امنیت غذایی شکل گرفته است؛ چالش‌هایی که حل آن‌ها نیازمند همکاری علمی فراملی است. بر اساس تعریف شورای بین‌المللی علوم (ISC)، دیپلماسی علمی عبارت است از: «استفاده از علم برای پیشبرد اهداف دیپلماتیک و استفاده از دیپلماسی برای تسهیل همکاری‌های علمی».

مطابق با چارچوب رایج در ادبیات بین‌المللی، دیپلماسی علمی در سه سطح قابل تحلیل است:

علم برای دیپلماسی: استفاده از دانشمندان برای تسهیل روابط سیاسی و اعتمادسازی همانند: همکاری علمی ایران با کشورهای همسایه در حوزه آب

دیپلماسی برای علم: استفاده از روابط دیپلماتیک برای توسعه همکاری‌های علمی مثل: توافق‌نامه‌های علمی دوجانبه، اعزام دانشجوی

علم در دیپلماسی: حضور علم در مذاکرات بین‌المللی همچون نقش دانشمندان در مذاکرات اقلیمی یا سلامت جهانی

دیپلماسی علمی می‌تواند به‌عنوان ابزار تولید قدرت نرم عمل کند، چرا که اعتبار علمی کشور را افزایش می‌دهد و تصویر بین‌المللی مثبتی از کشور ارائه می‌کند و همچنین زمینه‌ساز تعاملات فراملی و اعتمادسازی است و نخبگان علمی را به سفیران غیررسمی کشور تبدیل می‌کند. در این چارچوب، کشورهایی که بتوانند از ظرفیت‌های علمی خود برای تعاملات بین‌المللی استفاده کنند، می‌توانند بدون توسل به زور، نفوذ معنوی خود را گسترش دهند.

بر اساس بررسی‌های مؤسسه تحقیقات سیاست علمی کشور، دیپلماسی علمی در ایران هنوز به‌صورت نظام‌مند تعریف نشده و در سیاست‌گذاری کلان جایگاه مشخصی ندارد. با وجود پیشرفت‌های علمی، فقدان راهبرد ملی، ضعف در روایت‌گری رسانه‌ای، و تحریم‌های علمی، مانع از تحقق کامل ظرفیت‌های دیپلماسی علمی شده‌اند.

با این حال، ظرفیت‌هایی مانند جشنواره‌های علمی بین‌المللی، شرکت‌های دانش‌بنیان، و نخبگان ایرانی در مجامع جهانی، فرصت‌هایی برای توسعه دیپلماسی علمی ایران فراهم کرده‌اند. دیپلماسی علمی به‌عنوان یکی از مبانی نظری کلیدی مطرح می‌شود تا نشان دهد چگونه نخبگان علمی و فناوری‌های نوین می‌توانند به‌عنوان ابزارهایی برای تعاملات بین‌المللی، ارتقاء تصویر ایران، و تولید قدرت نرم عمل کنند. این دیپلماسی مکمل دیپلماسی رسمی است و می‌تواند در حوزه‌هایی مانند جهان اسلام، کشورهای مستقل، و همکاری‌های جنوب-جنوب بسیار مؤثر باشد.

نظریه سرمایه نمادین^۱

پیر بوردیو، جامعه‌شناس فرانسوی، در واکنش به نظریه‌های مارکسیستی کلاسیک که قدرت را صرفاً در قالب مالکیت اقتصادی تحلیل می‌کردند، مفهوم «سرمایه نمادین» را مطرح کرد. او معتقد بود که

1 – Symbolic Capital

قدرت در جامعه مدرن نه تنها از طریق ثروت، بلکه از طریق اعتبار، منزلت، و مشروعیت اجتماعی اعمال می‌شود. این نوع قدرت، نامرئی، غیرمستقیم، و بسیار مؤثر است.

بورديو در نظريه ميدان ها نشان می‌دهد که هر میدان اجتماعی (علم، سیاست، هنر، آموزش...) قواعد خاص خود را دارد و در هر میدان، نوع خاصی از سرمایه تعیین‌کننده موقعیت افراد است. سرمایه نمادین، حاصل تبدیل سایر انواع سرمایه (فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی) به اعتبار اجتماعی است که توسط دیگران به رسمیت شناخته می‌شود. سرمایه نمادین عبارت است از: «هر نوع سرمایه‌ای که در نگاه دیگران مشروع، باارزش و قابل احترام تلقی شود و موجب کسب منزلت و قدرت شود». (پیربابایی، سلطان زاده، ۱۳۹۴)

این سرمایه از طریق شناخت اجتماعی، اعتبار حرفه‌ای، جوایز، القاب، و نمادهای منزلت شکل می‌گیرد. برای مثال، یک دانشمند ممکن است سرمایه فرهنگی (دانش، تحصیلات) و اجتماعی (شبکه علمی) داشته باشد، اما زمانی که مقاله‌اش در یک ژورنال معتبر منتشر شود یا جایزه بین‌المللی دریافت کند، این سرمایه‌ها به سرمایه نمادین تبدیل می‌شوند. ویژگی‌های سرمایه نمادین از قرار زیر است:

نامرئی بودن: قدرتی است که بدون اجبار اعمال می‌شود

مشروعیت اجتماعی: توسط دیگران به رسمیت شناخته می‌شود

قابلیت تبدیل: از سرمایه‌های دیگر مشتق می‌شود

زمینه‌مند بودن: در هر میدان اجتماعی معنا و ارزش خاصی دارد

در میدان علم، سرمایه نمادین را به صورت مواردی چون: انتشار مقالات علمی معتبر که با انتشار در ژورنال‌های بین‌المللی با ضریب تأثیر بالا حاصل می‌شود. برگزاری جوایز علمی همانند: جایزه خوارزمی، مصطفی و همچنین دریافت جوایزی مانند نوبل، فیلدز و ... عضویت استادان و دانشمندان ایرانی در نهادهای علمی که به صورت عضویت در آکادمی‌های جهانی، هیئت تحریریه مجلات معتبر ملی و بین‌المللی که یکی از ثمراتش در استناد دهی علمی است که با شاخص $H-index$ ، تعداد ارجاعات به آثار پژوهشگر سنجیده می‌شود و نکته دیگر حضور در کنفرانس‌های بین‌المللی به عنوان سخنران کلیدی می‌توان دید.

این نمادها نه تنها جایگاه فرد را در میدان علم ارتقاء می‌دهند، بلکه به کشور نیز اعتبار و منزلت می‌بخشند. سرمایه نمادین علمی، یکی از منابع کلیدی قدرت نرم است. وقتی یک دانشمند ایرانی در سطح جهانی شناخته می‌شود، یا یک شرکت دانش‌بنیان ایرانی فناوری نوینی صادر می‌کند، این اعتبار به کل کشور منتقل می‌شود و تصویر مثبتی از ایران در ذهن نخبگان جهانی شکل می‌گیرد و این آغازی است برای تاثیر گذاری بهتر و ایجاد موقعیت.

در این چارچوب، نخبگان علمی به‌عنوان حاملان سرمایه نمادین، می‌توانند اعتبار علمی کشور را افزایش دهند و در تعاملات علمی بین‌المللی نقش آفرینی کنند و به‌عنوان سفیران غیررسمی ایران در جهان عمل کنند و بر این اساس قدرت نرم ایران را از طریق منزلت علمی ارتقاء دهند

نظریه سرمایه نمادین بوردیو به‌عنوان چارچوبی مکمل برای تحلیل قدرت نرم علمی ایران به‌کار گرفته می‌شود. این نظریه کمک می‌کند تا نشان دهیم چگونه دستاوردهای علمی، جوایز بین‌المللی، و اعتبار نخبگان ایرانی می‌توانند به‌عنوان سرمایه‌ای نمادین، منزلت و مشروعیت جمهوری اسلامی ایران را در نظام جهانی ارتقاء دهند.

این تحلیل، امکان بررسی چندلایه‌ای از نقش نخبگان علمی در سیاست خارجی، دیپلماسی عمومی، و تصویرسازی بین‌المللی را فراهم می‌سازد.

روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق این مقاله کیفی و مبتنی بر تحلیل اسنادی است. داده‌ها از طریق بررسی اسناد رسمی، گزارش‌های علمی، و مقالات پژوهشی مرتبط گردآوری شده‌اند. تحلیل داده‌ها به‌صورت استقرایی و با تمرکز بر مؤلفه‌های قدرت نرم علمی صورت گرفته است. تا بتوان به شناسایی مؤلفه‌های قدرت نرم علمی و تحلیل نقش نخبگان در دیپلماسی علمی پرداخت و برای افزایش اعتبار پژوهش، از مثلث‌سازی نظری استفاده شده است؛ یعنی ترکیب سه چارچوب نظری مکمل بر گرفته از نظریه قدرت نرم (نای) در کنار نظریه سرمایه نمادین (بوردیو) و نظریه دیپلماسی علمی (رویکردهای نوین روابط بین‌الملل) است و با وجود فقدان داده‌های میدانی به دلیل ماهیت اسنادی پژوهش و محدودیت در دسترسی به برخی منابع بین‌المللی به‌دلیل تحریم‌های علمی و همچنین دشواری در سنجش کمی قدرت نرم و سرمایه نمادین، تلاش شده است تا تحلیل‌ها با داده‌های معتبر و منابع علمی پشتیبانی شوند.

یافته‌ها و تحلیل

وضعیت علمی و فناوریانه جمهوری اسلامی ایران

تحلیل داده‌های اسنادی نشان می‌دهد که ایران در دو دهه اخیر، با وجود محدودیت‌های سیاسی و اقتصادی، در حوزه‌های علمی و فناوریانه پیشرفت‌های چشمگیری داشته است. این پیشرفت‌ها نه تنها در سطح ملی، بلکه در سطح منطقه‌ای و جهانی قابل توجه‌اند.

شاخص‌های کلیدی:

- رتبه اول تولید علم در منطقه غرب آسیا بر اساس پایگاه Scopus و ISC
 - رتبه چهارم جهانی در حوزه نانو فناوری
 - رشد چشمگیر شرکت‌های دانش‌بنیان (بیش از ۸۰۰۰ شرکت فعال تا سال ۱۴۰۲)
 - افزایش تعداد مقالات علمی نمایه‌شده در پایگاه‌های بین‌المللی
 - حضور نخبگان ایرانی در مجامع علمی جهانی، از جمله در پروژه‌های مشترک با دانشگاه‌های اروپایی و آسیایی (خاتمی و فوجی، ۱۴۰۲، ص ۱۸۳-۲۲۲)
- این شاخص‌ها نشان می‌دهند که ایران ظرفیت‌های علمی و فناوریانه‌ای دارد که می‌تواند به‌عنوان منابع قدرت نرم عمل کنند، مشروط بر آن‌که به‌درستی مدیریت و روایت شوند.

نقش نخبگان علمی در تولید قدرت نرم

نخبگان علمی، به‌عنوان حاملان سرمایه نمادین و تولیدکنندگان دانش، نقش کلیدی در ارتقاء تصویر بین‌المللی کشور دارند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نخبگان ایرانی در سه سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی می‌توانند به قدرت نرم کشور کمک کنند.

می‌شود با تولید دانش بومی، حل مسائل داخلی، الگوسازی برای نسل جوان در سطح ملی و با تعاملات علمی با کشورهای اسلامی و همسایه، انتقال فناوری، همکاری‌های دانشگاهی در سطح منطقه‌ای و با حضور در کنفرانس‌ها، انتشار مقاله در مجلات معتبر، دریافت جوایز علمی، دیپلماسی علمی غیررسمی در سطح بین‌الملل نقش آفرینی داشت. نخبگان علمی می‌توانند به‌عنوان «سفیران غیررسمی» ایران عمل کنند و از طریق تعاملات علمی، تصویر مثبتی از کشور ارائه دهند.

چالش‌های موجود در مسیر قدرت نرم علمی

با وجود ظرفیت‌های بالا، یافته‌ها نشان می‌دهد که چند چالش ساختاری همانند: تحریم‌های علمی و محدودیت در دسترسی به منابع بین‌المللی، مهاجرت نخبگان و فرار مغزها، ضعف در روایت‌گری رسانه‌ای از دستاوردهای علمی، نبود سیاست منسجم در حوزه دیپلماسی علمی و فقدان شبکه‌سازی علمی بین‌المللی هدفمند مانع از تحقق کامل قدرت نرم علمی ایران شده‌اند. این چالش‌ها موجب شده‌اند که بخشی از سرمایه نمادین علمی ایران در سطح جهانی دیده نشود یا به نفع کشور تبدیل نشود.

تحلیل راهبردی یافته‌ها

بر اساس چارچوب نظری مقاله (قدرت نرم، سرمایه نمادین، دیپلماسی علمی)، می‌توان تحلیل کرد که:

- قدرت نرم علمی ایران بالقوه بالاست، اما بالفعل ضعیف است
 - سرمایه نمادین نخبگان باید از طریق سیاست‌گذاری هدفمند به قدرت نرم تبدیل شود
 - دیپلماسی علمی می‌تواند پل ارتباطی میان نخبگان و سیاست خارجی باشد
 - روایت‌گری علمی و رسانه‌ای باید تقویت شود تا دستاوردها به تصویر بین‌المللی تبدیل شوند
- یافته‌ها نشان می‌دهند که نخبگان علمی و فناوری‌های نوین، اگر در چارچوب سیاست‌گذاری منسجم، روایت‌گری مؤثر، و دیپلماسی علمی فعال قرار گیرند، می‌توانند به‌عنوان منابع قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران عمل کنند. این امر مستلزم بازنگری در سیاست‌های علمی، تقویت تعاملات بین‌المللی، و حمایت از نخبگان در سطح ملی و جهانی است.

در سال ۲۰۲۵، جمهوری اسلامی ایران با وجود چالش‌های بین‌المللی، همچنان جایگاه قابل توجهی در برخی حوزه‌های علمی و فناورانه حفظ کرده است. ایران در شاخص جهانی نوآوری (GII) در رتبه ۷۰ جهان قرار دارد و در برخی زیرشاخص‌ها عملکرد درخشانی داشته است. (امین لو، ۱۴۰۴)

وضعیت علمی و فناورانه جمهوری اسلامی ایران در سال ۲۰۲۵

۱. جایگاه ایران در شاخص جهانی نوآوری (GII 2025)

بر اساس گزارش سازمان جهانی مالکیت فکری (WIPO) و مؤسسه INSEAD:

رتبه کلی ایران در میان ۱۳۹ کشور: ۷۰

رتبه ایران در اندازه بازار داخلی: ۸

رتبه ایران در ثبت اختراع نسبت به تولید ناخالص داخلی: ۱۴
 رتبه ایران در خروجی های دانش و فناوری: در نیمه بالای جدول جهانی
 رتبه ایران در شاخص های سرمایه انسانی و پژوهش: متوسط رو به بالا
 این شاخص ها نشان می دهند که ایران در برخی حوزه های زیرساختی و خروجی های فناورانه عملکردی فراتر از میانگین جهانی دارد. (امین لو، ۱۴۰۴)

۲. نقاط قوت علمی و فناورانه ایران

حوزه	وضعیت
نانو فناوری	رتبه چهارم جهانی در تولید مقالات علمی نانو؛ بیش از ۲۵۰ شرکت فعال در حوزه نانو
شرکت های دانش بنیان	بیش از ۸۰۰۰ شرکت فعال تا سال ۱۴۰۴؛ سهم فزاینده در صادرات فناوری
تولید علم	رتبه اول منطقه غرب آسیا؛ رشد پایدار در نمایه سازی بین المللی
پزشکی و زیست فناوری	پیشرفت در حوزه سلول های بنیادی، واکنش سازی، و تجهیزات پزشکی بومی
هوافضا و فناوری های راهبردی	توسعه ماهواره برها، پهپادها، و فناوری های بومی سازی شده در شرایط تحریم

۳. چالش های ساختاری

- تحریم های علمی و محدودیت در تبادل بین المللی
- مهاجرت نخبگان و فرار مغزها
- ضعف در تجاری سازی پژوهش ها و تبدیل علم به فناوری
- نبود سیاست منسجم در دیپلماسی علمی و روایت گری بین المللی

۴. فرصت های راهبردی

- ظرفیت بالای بازار داخلی برای جذب فناوری بومی
- پتانسیل تعاملات علمی با کشورهای همسو در جهان اسلام و جنوب جهانی
- توانمندی نخبگان ایرانی در تولید دانش مرزدان
- زیرساخت های پژوهشی در حال توسعه در دانشگاه ها و پارک های علم و فناوری

نقش نخبگان علمی در تقویت قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران

۱. جایگاه نخبگان در چارچوب نظری مقاله

بر اساس نظریه قدرت نرم جوزف نای، جذابیت فرهنگی، اعتبار علمی، و رفتار اخلاقی کشورها می‌تواند موجب نفوذ غیرمستقیم و اقتناع دیگران شود. همچنین، مطابق با نظریه سرمایه نمادین بوردیو، اعتبار علمی نخبگان، اگر در سطح بین‌المللی به رسمیت شناخته شود، می‌تواند به ارتقاء منزلت کشور در نظام جهانی منجر شود. در این چارچوب، نخبگان علمی به‌عنوان حاملان سرمایه نمادین و کنشگران دیپلماسی علمی، نقش کلیدی در تولید قدرت نرم دارند.

۲. یافته‌های اسنادی درباره نقش نخبگان

الف) تولید دانش بومی و مرزبان

نخبگان ایرانی در حوزه‌هایی مانند نانو، سلول‌های بنیادی، هوافضا، و هوش مصنوعی، تولیدکننده دانش مرزبان هستند. این تولیدات، اگر در سطح بین‌المللی منتشر شوند، می‌توانند اعتبار علمی ایران را افزایش دهند و به‌عنوان نماد استقلال علمی کشور عمل کنند.

ب) حضور در مجامع علمی جهانی

بر اساس داده‌های پایگاه Scopus و ISC، بسیاری از نخبگان ایرانی در کنفرانس‌های بین‌المللی، پروژه‌های مشترک، و هیئت تحریریه مجلات علمی حضور دارند. این حضور، زمینه‌ساز دیپلماسی علمی غیررسمی و تصویرسازی مثبت از ایران است.

ج) الگوسازی برای جهان اسلام

نخبگان علمی ایرانی، به‌ویژه در کشورهای اسلامی، می‌توانند الگویی از «پیشرفت علمی در چارچوب استقلال، هویت اسلامی و مقاومت در برابر سلطه» ارائه دهند. این الگوسازی، جذابیت فرهنگی-ارزشی ایران را افزایش داده و قدرت نرم آن را تقویت می‌کند.

د) روایت‌گری علمی و رسانه‌ای

نخبگان می‌توانند با تولید محتوا، سخنرانی، و مشارکت در رسانه‌های علمی، روایت ایران را از پیشرفت، استقلال، و نوآوری علمی بازنمایی کنند. این روایت‌گری، اگر با سیاست رسانه‌ای هدفمند همراه شود، می‌تواند تصویر ایران را در ذهن نخبگان جهانی بازسازی کند.

ه) توسعه اقتصاد دانش بنیان

نخبگان علمی، با راه اندازی شرکت‌های دانش بنیان، تجاری سازی فناوری، و توسعه محصولات بومی، می توانند قدرت اقتصادی نرم ایران را تقویت کنند. این دستاوردها، اگر به درستی معرفی شوند، می توانند جذابیت فناورانه ایران را در سطح منطقه‌ای و جهانی افزایش دهند.

۳. تحلیل راهبردی مقاله

بر اساس تحلیل اسنادی و چارچوب نظری، می توان نتیجه گرفت که:

- نخبگان علمی، در صورتی که مورد حمایت هدفمند قرار گیرند، می توانند به عنوان منابع قدرت نرم عمل کنند
 - سرمایه نمادین آنان باید از طریق سیاست گذاری علمی، رسانه‌ای و دیپلماتیک به قدرت نرم تبدیل شود
 - دیپلماسی علمی می تواند پل ارتباطی میان نخبگان و سیاست خارجی باشد
 - روایت گری علمی باید تقویت شود تا دستاوردها به تصویر بین المللی تبدیل شوند
- نخبگان علمی جمهوری اسلامی ایران، با تولید دانش، تعاملات بین المللی، و الگوسازی فرهنگی، ظرفیت‌هایی برای تولید قدرت نرم دارند. این ظرفیت‌ها، اگر در چارچوب سیاست گذاری منسجم، روایت گری مؤثر، و دیپلماسی علمی فعال قرار گیرند، می توانند به ابزارهای مؤثر در تحقق اهداف راهبردی نظام تبدیل شوند.

چالش‌های تحقق قدرت نرم علمی ایران

چالش‌های تحقق قدرت نرم علمی در جمهوری اسلامی ایران، در مقاله‌های علمی-پژوهشی، به صورت چندلایه و ساختاری تحلیل شده‌اند. این چالش‌ها شامل ضعف سیاست گذاری، تحریم‌های علمی، مهاجرت نخبگان، و فقدان روایت گری مؤثر هستند که مانع از تبدیل ظرفیت‌های علمی به قدرت نرم می شوند.

۱. چالش‌های سیاستی و نهادی

الف) فقدان راهبرد ملی در دیپلماسی علمی

بر اساس مقاله منتشر شده در فصلنامه مطالعات قدرت نرم، جمهوری اسلامی ایران فاقد یک سند جامع و هماهنگ برای دیپلماسی علمی است. این خلأ موجب شده تعاملات علمی بین المللی به صورت

پراکنده، غیرهدفمند و بدون پیوند با سیاست خارجی دنبال شوند. در نتیجه، ظرفیت نخبگان علمی در تقویت قدرت نرم کشور به‌درستی به‌کار گرفته نمی‌شود.

ب) ضعف در روایت‌گری علمی

مطابق با تحلیل ایرنا، دستاوردهای علمی ایران در رسانه‌های بین‌المللی بازنمایی نمی‌شوند یا با سوگیری منفی همراه‌اند. این ضعف در روایت‌گری موجب شده سرمایه نمادین نخبگان علمی ایران در سطح جهانی دیده نشود و قدرت نرم علمی کشور تضعیف شود.

۲. چالش‌های بین‌المللی و ژئوپلیتیکی

الف) تحریم‌های علمی و فناورانه

تحریم‌های بین‌المللی، به‌ویژه از سوی آمریکا و برخی نهادهای اروپایی، موجب محدودیت در دسترسی ایران به پایگاه‌های علمی، تجهیزات آزمایشگاهی، و تعاملات پژوهشی شده‌اند. این تحریم‌ها نه تنها مانع از رشد علمی‌اند، بلکه نقش نخبگان در دیپلماسی علمی را نیز محدود می‌کنند.

ب) مهاجرت نخبگان و فرار مغزها

مطابق با داده‌های رسمی، بخشی از نخبگان علمی ایران جذب مراکز علمی خارجی می‌شوند. (زلفی گل، ۱۴۰۲) این مهاجرت، موجب کاهش سرمایه نمادین داخلی و انتقال قدرت نرم به کشورهای مقصد می‌شود. مقاله‌ای در مطالعات قدرت نرم این پدیده را «نشت قدرت نرم» توصیف می‌کند.

۳. چالش‌های فرهنگی و ارتباطی

الف) گسست میان نخبگان و سیاست‌گذاران

در بسیاری از موارد، نخبگان علمی در فرآیند سیاست‌گذاری کلان کشور مشارکت ندارند یا صدای آنان شنیده نمی‌شود. این گسست موجب شده ظرفیت‌های علمی در تصمیم‌گیری‌های راهبردی نادیده گرفته شوند.

ب) فقدان آموزش تمدنی برای نخبگان

نخبگان علمی، به‌ویژه در حوزه‌های فنی، معمولاً آموزش‌های لازم برای ایفای نقش در دیپلماسی علمی، روایت‌گری فرهنگی، یا الگوسازی تمدنی را دریافت نمی‌کنند. این خلأ موجب کاهش اثرگذاری آنان در عرصه قدرت نرم می‌شود. چالش‌های گفته شده نشان می‌دهند که تحقق قدرت نرم علمی ایران،

نیازمند اصلاحات ساختاری، سیاست‌گذاری هدفمند، تقویت روایت‌گری رسانه‌ای، و حمایت از نخبگان در سطح ملی و بین‌المللی است. بدون رفع این موانع، ظرفیت‌های علمی کشور نمی‌تواند به قدرت نرم مؤثر تبدیل شوند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تحلیل نقش نخبگان علمی و فناوری‌های نوین در تقویت قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران، با بهره‌گیری از سه چارچوب نظری مکمل - نظریه قدرت نرم جوزف نای، نظریه سرمایه نمادین پیر بوردیو، و دیپلماسی علمی - نشان داد که علم و نخبگان علمی می‌توانند به‌عنوان منابعی راهبردی برای نفوذ غیرمستقیم، تصویرسازی مثبت، و ارتقاء منزلت بین‌المللی کشور عمل کنند. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که جمهوری اسلامی ایران، با وجود محدودیت‌های ژئوپلیتیکی و تحریم‌های علمی، در حوزه‌هایی چون نانو فناوری، زیست‌فناوری، هوافضا، و شرکت‌های دانش‌بنیان، ظرفیت‌های علمی قابل توجهی دارد. این ظرفیت‌ها، در صورت بهره‌برداری هدفمند، می‌توانند به‌عنوان منابع قدرت نرم عمل کنند.

نخبگان علمی، به‌عنوان حاملان سرمایه نمادین، نقش چندلایه‌ای در تولید قدرت نرم دارند:

- در سطح دانش‌محور، با تولید علم مرزبان و نوآوری فناورانه
 - در سطح ارتباطی، با حضور در مجامع علمی جهانی و دیپلماسی علمی غیررسمی
 - در سطح فرهنگی-تمدنی، با الگوسازی برای جهان اسلام و کشورهای جنوب جهانی
 - در سطح رسانه‌ای-روایتی، با بازنمایی تصویر علمی ایران در رسانه‌های بین‌المللی
 - در سطح اقتصادی-کاربردی، با توسعه شرکت‌های دانش‌بنیان و صادرات فناوری
- با این حال، چالش‌هایی چون فقدان راهبرد ملی در دیپلماسی علمی، ضعف در روایت‌گری رسانه‌ای، مهاجرت نخبگان، و گسست میان نخبگان و سیاست‌گذاران، مانع از تحقق کامل این ظرفیت‌ها شده‌اند. این چالش‌ها نشان می‌دهند که قدرت نرم علمی ایران، در وضعیت «بالقوه بالا، بالفعل محدود» قرار دارد.

در نتیجه، تحقق قدرت نرم علمی ایران مستلزم:

- تدوین سیاست‌های منسجم در حوزه دیپلماسی علمی

- حمایت هدفمند از نخبگان علمی در سطح ملی و بین‌المللی
 - تقویت روایت‌گری علمی و رسانه‌ای
 - پیوند مؤثر میان علم، فرهنگ، و سیاست خارجی
 - بهره‌گیری از نخبگان به‌عنوان کنشگران تمدنی و سفیران علمی
- این تحول، نه‌تنها موجب ارتقاء تصویر ایران در نظام جهانی می‌شود، بلکه زمینه‌ساز تعاملات مؤثر، اعتمادسازی، و بازتعریف جایگاه ایران در نظم علمی بین‌الملل خواهد بود.

فهرست منابع

- امین لو، میترا (۱۴۰۴). تحلیل وضعیت ایران در شاخص جهانی نوآوری ۲۰۲۵، روزنامه فرهیختگان، ۱۴۰۴/۰۷/۱۹.
- بوردیو، پیر (۱۳۸۴)، درسی درباره درس، ترجمه ناصر فکوهی. تهران: نشر نی.
- پیربابایی؛ محمدتقی، سلطان زاده؛ محمد (۱۳۹۴). مقدمه‌ای بر صورت بندی میدان معماری معاصر ایران بر اساس «نظریه میدان» بوردیو، هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، ۲۰(۱)، ۷۳-۸۴.
- خاتمی؛ سید محمدرضا، فوجی؛ محسن (۱۴۰۲). صعود چهل ساله ۲، مشهد، اندیشکده راهبردی سعادت. زلفی گل، محمدعلی (۱۴۰۲)، آمار دانشمندان بین‌المللی ایرانی، خبرگزاری مهر، ۱۴۰۲/۰۶/۰۹.
- سعیدی؛ روح الامین، مقدم فر؛ حمیدرضا (۱۳۹۳). منابع قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران، مطالعات قدرت نرم، ۴(۱۱)، ۱۰۷-۱۲۶.
- محمدی دوستدار، حسین (۱۳۹۲). دیپلماسی علمی، تهران، مؤسسه تحقیقات سیاست علمی کشور. موسوی؛ محمدرضا، چهرآزاد؛ سعید (۱۴۰۳). دگرسان سازی قدرت نرم در روابط بین‌الملل عصر هوش مصنوعی، مطالعات قدرت نرم، ۱۴(۳)، ۷-۳۱.
- شورای بین امللی علوم : <https://fa.council.science/our-work/science-diplomacy>
- <https://isc.ac/fa/news/528>
- Dickson, D.(2010). Science in diplomacy: “On tap but not on top”. Retrieved [October ۱۲, ۲۰۱۱] from:<http://scidevnet.wordpress.com/۲۸/۰۶/۲۰۱۰/the-place-of-science-in-diplomacy-%e۹%۸۰%۲con-tap-but-not-on-top%e۹%۸۰%۲d/>
- Hsu, J.(2011). Backdoor diplomacy: How U.S. scientists reach out to frenemies. Retrieved [October ۲۴, ۲۰۱۱]
- Nye, joseph(1990), “The Changing Nature of Power”, Political Science Review Quarterly, Vol. ۱۰۵, No..۴
- Papadopoulos, A.N. (1982). ‘Definition, actors and factors affecting commonwealth multilateral diplomacy’. In A. N. Papadopoulos (Ed.), Multilateral diplomacy within the commonwealth (p.3). London: MartinusNijhoff.

Pearson, F., and Rochester, M.,(1998).Playing the game of international relations: Diplomacy before force. In F. Pearson and M. Rochester(Eds), International relations: The global condition in the late twentieth century, (p.234). London: McGraw-Hill.